

PRAVNI DISKURS U FUNKCIJI ZAŠTITE KNJIŽEVNOG DELA

Sažetak: Rad se bavi pravnim diskursom, odnosno zakonima i propisima kojima se on realizuje, a koji imaju funkciju da štite autorsko pravo stvaraoca književnih i drugih autorskih dela. Ukazuje se na složenu prirodu autorskog prava, koje s jedne strane, treba da zaštiti autora od zloupotrebe njegovog dela, a s druge strane, da omogući da autorska dela postanu dostupna širokoj čitalačkoj publici putem publikovanja ili nekim drugim oblikom diseminacije. Pored definisanja pojma autorskog dela i autorskog prava i prikaza istorijskog razvoja autorskog prava, u radu se posebna pažnja posvećuje zaštiti autorskih dela u modernom, digitalnom dobu. Takođe se ukazuje na zakonsku mogućnost prevencije sukoba oko autorskog prava. Na kraju rada navode se neki slučajevi izuzimanja od autorskopravne zaštite koji imaju značaj za obrazovne ustanove, prvenstveno univerzitete.

Ključne reči: pravni diskurs, autorsko pravo, književna i druga autorska dela, doba digitalizacije, izuzeci od autorskopravne zaštite

1. Uvod

Kada književnici i drugi autori stvaraju svoja dela, to čine iz duboko ličnih emotivnih i intelektualnih razloga. U svom stvaralačkom nadahnuću oni retko razmišljaju o potrebi da njihovo delo treba da se i pravno zaštiti. Sa tim problemom suočavaju se tek pošto se njihov kreativni napor materijalizuje – kada se književno ili drugo autorsko delo pojavi pred publikom. Kako naše savremeno doba visoko razvijene informacione tehnologije omogućava da književna i druga autorska dela postanu dostupna ljudima različitog kulturnog i obrazovnog profila u gotovo svim delovima zemljine kugle, to se pitanje pravne zaštite autora i njegovog dela javlja kao značajno pitanje u oblasti zaštite intelektualne svojine modernog doba.

Međutim, ovo pitanje nije jednostavno pravno rešiti. Zakonski propisi treba, s jedne strane, da štite autore i njihova dela i da igraju važnu ulogu u nastanku, produkciji, širenju i korišćenju kreativnog materijala i informacija iz tih autorskih dela. S druge strane, zakonski propisi treba da omoguće i dostupnost kreativnog materijala i informacija širokoj čitalačkoj publici (Dabrovik Antanasovska, 2012: 14), jer je poznato da razvoj društva uveliko zavisi od kreativnosti njegovih građana; što je veći broj intelektualnih stvaralaca u jednoj zemlji, to je veći broj književnih i umetničkih dela u njoj. Imajući ovu ideju na umu, u radu će se razmatrati uloga pravnog diskursa, odnosno, zakona i propisa kojim se on realizuje u oblasti zaštite autora i

njihovih književnih i drugih autorskih dela. Dakle, neće se analizirati osobenosti ovog diskursa, tj. osobenosti jezika koji on koristi, već će se pravni diskurs analizirati sa aspekta efekta koji proizvodi na društvene subjekte na koje se odnosi, što znači da će se analizirati njegova specifična funkcija koja je društvenoobavezujućeg karaktera. Upravo ova osobina razlikuje pravni od ostalih vrsta diskursa¹: njega čini kodifikovan jezik koji je izraz društvene prakse i njegovo tumačenje uvek uključuje vanjezičke faktore.² Međutim, pravni diskurs nije jednobrazan, već se klasifikuje u odnosu na svrhu za koju se koristi, i to na zakonodavni diskurs, sudski diskurs i diskurs sudskih odluka. I mada su sva tri diskursa krajnje formalizovana, ona se međusobno razlikuju, s tim što se zakonodavni diskurs odlikuje najvećim stepenom formalizovanih iskaza. Upravo zakonodavna vrsta pravnog diskursa biće predmet ovog rada u kome će se razmatrati način zakonskog uređivanja i propisivanja jednog društvenog ponašanja, a to je, kao što je rečeno, zaštita autora i njegovih dela.

Kako se u zakonodavnom pravnom diskursu zaštita književnih i drugih autorskih dela podvodi pod pojam *autorskog prava*, koje je, sa svoje strane, deo prava *intelektualne svojine*, to će se se u radu, najpre, predstaviti način na koji se definiše autorsko delo i navode uslovi koji treba da se ispune da bi se autorsko delo okarakterisalo kao takvo. Zatim će se definisati pojam autorskog prava i dati njegov kratak istorijski razvoj, sa osvrtom na razvoj ovog prava u Srbiji. Posle toga, ukazaćemo na probleme koje digitalizacija književnih i drugih autorskih dela donosi sa sobom, ali isto tako, ukazaćemo i na vremensku ograničenost autorskog prava na primerima iz oblasti književnosti. Pokazaćemo da upravo takva vremenska ograničenost autorskog prava donosi benefit širokoj čitalačkoj publici jer joj daje mogućnost da se bez većih ulaganja novčanih sredstava upozna sa slavnim delima iz svetske književnosti. Ovo ćemo navesti kao primer zakonskog kompromisa između pravne zaštite autora književnih i drugih autorskih dela i diseminacije ovih dela, tj. omogućavanja njihove dostupnosti širokoj čitalačkoj publici, što bi značilo da se ključno pitanje o kome se raspravlja u radu odnosi na analizu pravnog diskursa koji se tiče rešavanja prividnog sukoba između pojedinca (stvaraoca) i društva (čitalačke publike).

2. Pravni diskurs o autorskom delu

U pravnom diskursu, po važećim propisima, navodi se da bi se jedno autorsko delo moglo okvalifikovati kao takvo, odnosno, da bi se moglo nazvati autorskim delom, potrebno je da ispuni sledeće uslove:

- a) da se radi o delu, odnosno ljudskoj tvorevini;
- b) da delo ima intelektualni karakter, odnosno duhovni sadržaj;

¹ Diskursi se mogu klasifikovati u nekoliko vrsta, uzevši u obzir sledeće: a) medijum u kojem se diskurs realizuje, b) način na koji je nešto rečeno, i c) sadržaj onoga što je rečeno (Schiffirin *et al.*, 2003). Treći kriterijum je važan za opis pravnog diskursa (sadržaja onog što je rečeno/napisano), po kome se uočavaju tri vrste diskursa: književni, administrativno-poslovni i medijski diskurs, i koji spada u administrativno-poslovni tip diskursa.

² Izvor: http://wa.amu.edu.pl/plm_old/2003/abs_kwarcinski.htm

- c) da ima određenu formu;
- d) da je originalno, i
- e) da je delo iz oblasti književnosti, nauke i umetnosti, odnosno s područja kulture (Spasić, 2012: 42).

Ovo bi značilo da se autorskim delom smatra ono delo koje je čovek stvorio svojim radom. Autorsko delo ne sme biti produkt nastao u prirodi koji je čovek samo otkrio i prezentovao, niti se autorskim delom smatra produkt koji je, kao što je to čest slučaj u moderno doba, nastao delovanjem mašine, odnosno kompjuterskog programa, bez sadejstva čoveka. Pored ovoga, duhovni sadržaj jednog književnog i drugog autorskog dela čini osnovu njegovog nastanka. Kada se radi o književnom delu, pisac kroz svoje delo može izraziti svoje emocije, može prikazati istorijske činjenice, a isto tako, književno delo može biti produkt piščeve imaginacije. Autorove ideje u jednom književnom, ili bilo kom drugom autorskom delu, čine inicijalnu fazu u nastanku tog dela. Delo počinje kao vrsta duhovne tvorevine, a zatim se realizuje kroz različite forme. To znači da treba praviti razliku između ideje i forme kroz koju se ideja materijalizuje, kao što su to, npr. pesma, priča ili roman. Sama ideja je neopipljiva, te iako predstavlja samo delo, ona kao takva ne može uživati autorskopravnu zaštitu.

Drugim rečima: autorsko pravo štiti originalnu ljudsku tvorevinu izraženu u određenoj formi, dok ideje, postupci, metode rada nisu predmet zaštite autorskog prava.³ Dokle god je u domenu svesti tvorca, ideja ne uživa zaštitu, i zbog toga je određenje forme od ključnog značaja za zaštitu autorskog dela. Kod književnih dela sredstvo izražavanja je jezik, i on dobija svoje uobličenje usmenim i pismenim putem. Najčešći vid materijalizacije književnog dela jeste njegovo zapisivanje na papiru, mada je u moderno doba sve češći oblik beleženja u elektronskom obliku – na računaru (optičkom disku).

Pored forme koja, kao što smo naveli, čini osnovu za zaštitu književnog dela, da bi se zaštita književnog dela mogla ostvariti, potrebno je da to delo donosi nešto novo, odnosno, važna je njegova originalnost. Međutim, u moderno vreme sam pojam *originalnosti* nije jednostavno definisati, budući da originalnost predstavlja apstraktan pojam. Zbog toga što protekom vremena svaka originalnost postaje relativna, jer je šire ili uže povezana sa nekim ranijim delom, originalnost se danas lakše može odrediti negativno, tj. definisati na sledeći način: delo je originalno ukoliko se ne smatra plagijatom, odnosno kopijom već postojećeg dela (Spasić, 2012: 42–49). Kada ispuni navedene uslove (ostvarenje forme i originalnosti), književno delo dobija oblik autorskog dela i od tog trenutka njegov autor počinje da uživa moralna i imovinska prava.

⁴ „Ideja je duhovni sadržaj koji se nalazi samo u svesti tvorca. Ta ideja se najčešće, vremenom kristalizuje i tokom jednog kreativnog procesa ona sazreva, da bi na kraju tvorac ideje taj duhovni sadržaj ispoljio i saopštio drugim ljudima. Tada se autorsko delo odvaja od ličnosti autora i postaje podobno za komunikaciju sa drugim ljudima i za iskorišćavanje. Tako uobličena duhovna sadržaja ima karakter forme autorskog dela“. Preuzeto sa: <http://zis.gov.rs/prava-is/autorsko-pravo/najcesca-pitanja.37.html>

3. Autorsko pravo – pojam i vrste

Da bismo jasno definisali autorsko pravo, neophodno je prvo razjasniti pojam intelektualne svojine. Ovaj termin je u međunarodnom i uporednom pravu opšte prihvaćen kao generički naziv za autorsko pravo i industrijsku svojinu, i njime su prema Svetskoj organizaciji za intelektualnu svojinu, obuhvaćena sledeća prava:

1. književna, umetnička i naučna dela;
2. interpretacije i izvođenje umetnika interpretatora i izvođača, fonograme i radio emisije;
3. pronalaskeske u svim oblastima ljudske aktivnosti;
4. naučna otkrića;
5. industrijske uzorke i modele;
6. fabričke, trgovačke i uslužne žigove, kao i trgovačka imena i trgovačke nazive;
7. zaštitu od nelojalne konkurencije i sva druga prava vezana za intelektualnu aktivnost u industrijskoj, naučnoj, književnoj i umetničkoj oblasti.⁴

Termin „intelektualna svojina“ odnosi se, dakle, na stvaralaštvo uma, i to su: pronalasci, književna i umetnička dela i simboli, imena i slike koji se koriste u trgovini. Intelektualna svojina se tradicionalno deli u dve kategorije, na industrijsku svojinu i autorsko pravo. Industrijska svojina bi predstavljala pravo priznato njenim tvorcima u oblasti tehnike i industrije, i karakteriše je strogo formalni upravni postupak zaštite, za razliku od autorskog prava, i ovo pravo obuhvata pronalazačko pravo, pravo znakova razlikovanja, i pravo konkurencije (Marković, 2000: 96).

Autorsko pravo razlikuje dve kategorije: objektivno autorsko pravo i subjektivno autorsko pravo. U prvom slučaju autorsko pravo predstavlja skup propisa koji priznaju piscima, umetnicima i drugim stvaraocima zaštitu njihovih književnih i umetničkih kreacija, koja se, kako smo u prethodnom delu rada naznačili, obično nazivaju „autorskim delima“. Na osnovu ovoga, može se reći da je osnovni zadatak objektivnog autorskog prava pružanje pravne zaštite autoru i njegovom delu. Sa druge strane, subjektivno autorsko pravo bi predstavljalo samo pravo autora na delo koje je stvorio. Međutim, kako je samo objektivno autorsko delo deo pravnog sistema države u kojoj se delo štiti, tako se i sadržina subjektivnog dela autorskog prava formira u zavisnosti od pravnog sistema te zemlje (Besarović, 2005: 21–22).

Ono što je za samog autora od posebnog značaja, jeste to da se subjektivno autorsko pravo sastoji iz dve komponente – moralnih i imovinskih ovlašćenja. Kako što smo u uvodnom delu rekli, prilikom stvaranja umetničkih dela, sigurno je da imovinski i moralni aspekti autorskog dela pravom umetniku nikada nisu u prvom planu, međutim, samim objavljivanjem njegovog dela, otvaraju se mnoga pravna pitanja koja se tiču same zaštite autorovog produkta. Tu se prevashodno misli na zaštitu neovlašćenog reprodukovanja, distribucije, integriteta, i na druga prava koja se vezuju za autorsko delo. Moralna ovlašćenja koja se priznaju autoru, omogućavaju mu zaštitu njegove ličnosti, ugleda, imena i dela. Imovinska ovlašćenja omogućava-

⁴ Izvor: Konvencija o osnivanju Svetske organizacije za intelektualnu svojinu 1967 – član 2.

vaju autoru iskorišćavanje i raspolaganje delom, kao i pravo na naknadu od lica kojima je ustupio pravo na iskorišćavanje dela. Ovde takođe treba istaći da Zakon o autorskim pravima priznaje zaštitu i nezavršenom delu, delovima autorskog dela, kao i samom naslovu dela.⁵

Zaključujemo da, iako se radi o kompleksnom pravnom pojmu, autorsko pravo možemo na neki, najuopšteniji način, definisati kao pravo svojine na nematerijalnim, intelektualnim dobrima. U razvijenom, demokratskom društvu, ono bi trebalo da bude garancija autoru umetničkog i književnog dela da može da se oseća sigurno u svom stvaralačkom činu i da njegov produkt neće biti zloupotrebljen, ili kako se to popularno kaže, da može slobodno „da uživa plodove svoga rada“. Kako to u svakodnevnom životu podrazumeva ograničavanje ili čak i zabranu slobodnog i nekontrolisanog umnožavanja autorovog dela, to se i pitanje oko autorskog prava veoma često vezuje za kopiranje, tj. umnožavanje tih dela. Iz tog razloga, kratko ćemo se osvrnuti na prapočetke autorskog prava, njegov razvoj, kao i potpuno drugačije vidove zaštite tog prava koje donosi savremeno doba visoke informacione tehnologije.

4. Kratak istorijski pregled diskursa o zaštiti prava autora

S obzirom na to da prvo čovekovo stvaralaštvo i delanje datira još iz praistorije, to se može postaviti i pitanje: „A šta je to što je čovek prvo kopirao?“. Ukoliko bismo ovu problematiku sagledali sa istorijskog aspekta, nesumnjivo je da su ljudi još u prazajednici preslikavali pećinske crteže na životinjsku kožu (Ganc & Ročester, 2007: 21). U antičko doba, a naročito u periodu procvata Rimske imperije, dolazi do umnožavanja rukopisa u bibliopolima i librariusima, koji su imali ulogu javnih izdavačkih udruženja, tj. ulogu naručenih prepisivača rukopisa za određeno lice i određeno delo. Postupak se sastojao u tome što bi autori svoje tek završeno delo predavali vlasniku bibliopola, koji bi nakon toga to delo prosledio robovima na prepisivanje. Samom predajom rukopisa autor bi gubio pravo svojine nad njim, a vlasnik bi ujedno postao i njegov izdavač – bibliopol. Naposletku, takav umnoženi primerak bi se prodavao u bibliopolu.

Međutim, ovaj period je najznačajniji po tome što po prvi put dolazi do priznavanja moralnih prava autorima, književnicima i umetnicima, mada nikakvih imovinskih ovlašćenja nije bilo. Moralno pravo koje je isključivo pripadalo autorima bilo je pravo da delo obeleže svojim imenom, kao i mogućnost da ga predstave javnosti, što znači da su imali pravo na objavljivanje dela. S tim u vezi je i nastanak termina „plagijat“, koji je po prvi put upotrebio pesnik Marcijal: tim terminom on je nazivao pesme onih koji su objavljivali tuđe pesme pod svojim imenom.⁶ Nepostojanje imovinskih prava pravdalo se time da su moralna prava dovoljna nagrada autoru, odnosno, da je velika čast za autora samo umnožavanje i prodaja njegovog dela.

⁵ Izvor: Zakon o autorskom i srodnim pravima 2012 – član 3.

⁶ Time je, čini se, otpočela milenijumska borba protiv prisvajanja umetničkih, književnih, naučnih i drugih dela tuđih autora.

Ipak, postojao je neki oblik materijalne naknade za autore, garantovane od vladara ili naručioca dela, što bi se moglo podvesti pod neku vrstu preteče autorskog honorara, ili vrednovanje tog dela u materijalnom smislu.

U srednjem veku situacija u vezi sa autorima i njihovim delom nije se mnogo promenila, s tim što su tada ulogu bibliopola zamenili manastiri, a ulogu robova zamenili monasi. Autori i dalje nisu imali pravo iskorišćavanja, tj. pravo da slobodno raspolažu svojim delima, a moralna prava koja su im bila priznata, odnosila su se na pravo da obeležavaju svoja dela svojim imenom, na zabranu zloupotrebe i na nedozvoljenu izmenu dela. Međutim, tada nije bilo autorskopravne zaštite u smislu u kojem ona danas postoji, već je sve zavisilo od volje vladara. Od volje vladara zavisio je i položaj koji je neki autor imao u datom društvu (Besarović, 2005: 21).

Pitanje autorovog prava postaje po prvi put aktuelno u petnaestom veku, sa pojavom masovnog umnožavanja pisanih dela. Presudan momenat u tome bio je izum Johana Gutenberga, koji je 1450. godine, u Majncu, u Nemačkoj, usavršio tehniku štampanja metalnim pomičnim slovima i napravio štamparsku presu.⁷ Tada znanje i učenje iz crkve prelazi u svetovnu sferu društva, dolazi do porasta pismenosti, a knjiga, zahvaljujući tome što je sada jeftinija i dostupnija, postaje na izvestan način i nova privredna delatnost.

Ipak, nasuprot ovom razvoju, zaštita autora je i dalje bila na nezavidnom nivou, možda i lošija nego u antičko doba. Izdavači otkupljuju delo od autora uz plaćanje jednokratne nadoknade, nakon čega ga mogu slobodno štampati i izdavati. Isto tako, delo koje je prvi izdavač izdao, ostali izdavači mogli su slobodno da preštam-pavaju, a da pri tome ne traže nikakvu saglasnost autora ili prvog izdavača. Ovakvo stanje ublaženo je donekle privilegijama koje su davali vladari, međutim, ove privilegije odnosile su se samo na prve izdavače nekog autorskog dela u odnosu na one druge, kasnije izdavače. Autori, međutim, nisu uživali nikakav oblik zaštite. Javno nezadovoljstvo autora postojećom situacijom dovodi do prvog zakonskog propisa iz ove oblasti 1710. godine u Engleskoj, poznatog kao Zakon Ane Stjuart. Ovim zakonom će autorima po prvi put biti priznato tzv. pravo na delo, i to u trajanju od četrnaest godina, sa mogućnošću produženja na još četrnaest. Ovaj zakon je nalagao da su sve objavljene knjige morale biti upisane u registar izdavačke korporacije, a autori su imali obavezu da odvoje i prilože deset primeraka svoje knjige za potrebe univerziteta i biblioteka. Ovaj zakon je imao veliki uticaj na sve kasnije zakone koji će biti doneseni u ovoj oblasti i značajno je uticao na razvoj autorskog prava u svetu (Besarović, 2005: 22).

Međutim, kako su prava autora bila na različite načine regulisana u raznim evropskim i drugim zemljama širom sveta, javila se potreba njihovog usaglašavanja. Kao posledica toga, došlo je do nastanka jednobrazne konvencije o autorskim pravima, 1886. godine u Bernu. Bernska konvencija je prva i najstarija međunarodna konvencija u oblasti autorstva u okviru koje je propisano osivanje Međunarodne unije za zaštitu književnih i umetničkih dela koja danas broji 159 zemalja članica.

⁷ Poznato je da je prva knjiga koja je štampana u Gutenbergovoj štampariji bila Biblija. Ona je iz ove štamparije izašla 1495. godine, dok su prve novine štampane mnogo kasnije, i to 1610. godine u Bazelu (Švajcarska).

To znači da autori koji pripadaju ovim državama uživaju pravnu zaštitu u svim zemljama Bernske unije, bez teritorijalnog ograničenja i pod istim uslovima. Međutim, ovoj konvenciji nisu pristupile neke od najvećih zemalja u svetu, kao što su tadašnji Sovjetski savez, Kina i Sjedinjene Američke Države, zbog razlike sovjetskog i anglosaksonskog prava od kontinentalnog prava. Ove razlike, kao i obaveze članica predviđene Bernskom konvencijom ublažene su novom, Univerzalnom konvencijom, koju su, između ostalih, ratifikovale i ove države (Stojanović 2008: 16).

Veliku ulogu u zaštiti autorskog prava u današnje vreme ima i Svetska organizacija za intelektualnu svojinu (WIPO), koja je osnovana 1967. godine sa ciljem podsticanja kreativnih aktivnosti i promocije zaštite intelektualne svojine u svetu. Isto tako važna je uloga Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine iz 1994. (TRIPS), s tim što ovaj sporazum, da bi bio prihvaćen, nalaže učlanjenje u Svetsku trgovinsku organizaciju.

4. Razvoj autorskog prava u Srbiji

Iako se na ovom području Evrope rano počelo sa prepisivačkim delatnostima⁸, relativno kasno se krenulo sa definisanjem autorskog prava i zaštite autora. I pored toga, može se reći da je Srbija jedna od zemalja koja se može pohvaliti ranim prihvatanjem mnogih konvencija iz oblasti intelektualne svojine, kao i donošenjem propisa u nacionalnom domenu. U novije doba, Kraljevina Srbija je bila jedna od jedanaest zemalja potpisnica Pariske konvencije za zaštitu industrijske svojine iz 1883. godine, a naredne godine donela je i prve nacionalne propise vezane za intelektualnu svojinu. Što se tiče prava autora književnih dela, za njih je do 1929. godine važio austrougarski zakon, kada je donesen prvi jugoslovenski Zakon o zaštiti autorskih prava. Ovaj zakon je predviđao duže trajanje autorskih prava na književna i umetnička dela, a kraće trajanje na fotografijama. Smatrao se jednim od najmodernijih zakona iz autorskog prava tog doba. Naredne godine, 1930., Jugoslavija je potpisala i Bernsku konvenciju i postala još jedna članica ove konvencije čiji su zakoni počeli da se primenjuju i na dela njenih autora.

Danas je naša zemlja potpisnica svih najvažnijih konvencija iz oblasti intelektualne svojine i ima stalnu saradnju sa najvažnijim institucijama ove vrste, pre svega sa Svetskom organizacijom za intelektualnu svojinu (WIPO), kao i Evropskim zavodom za patente (EPO). Zaštita intelektualne svojine značajna je i zbog pridruživanja naše zemlje Evropskoj uniji. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, između ostalog, predviđa da naša zemlja, najkasnije u roku od pet godina od stupanja ovog sporazuma na snagu, autorima pruži nivo zaštite kakav poseduju i autori u Zajednici. Republika Srbija je donela i Strategiju razvoja intelektualne svojine za period 2011–2015. godine, gde se tačno predviđaju ciljevi koje treba postići, kao i načini za njihovo postizanje, među kojima je jedan od najbitnijih – borba protiv piraterije.

⁸ Poznata je delatnost srednjovekovnog manastira Manasija u kojem je postojala čuvena Resavska škola koja se tada mogla smatrati centrom za prevođenje i prepisivanje, ne samo na nacionalnom, već i na evropskom nivou, te se stoga moglo još tada postaviti pitanje o statusu autora.

Čini se da je čvršća i organizovana saradnja između različitih državnih organa s jedne, i privatnog sektora s druge strane u zajedničkoj borbi protiv piraterije, ključna za uspeh ovako definisane borbe. To znači da borba protiv piraterije, ni kod nas ni u svetu, ne može biti u nadležnosti samo jedne institucije, već ona zahteva koordinirano delovanje državnih institucija (carine, policije, inspekcije, sudova, Zavoda za intelektualnu svojinu) i privatnog sektora u vidu autora, izdavača, udruženja korisnika autorskih dela i drugih (Marić, 2013: 6).

Autorskopravna zaštita u Srbiji regulisana je danas Zakonom o autorskom i srodnim pravima koji se primenjuje od 2013. godine⁹ i koji je izraz nastojanja države da pruži zaštitu stvaraočima književnih i umetničkih dela.

5. Zaštita prava autora u doba digitalizacije

Sa razvojem tehnologije i nauke dolazi i do novih pojava oblika autorskih dela, odnosno, dolazi do njihove digitalizacije. „Sam pojam *digitalizacija autorskih dela* označava radnje umnožavanja autorskih dela u elektronskom obliku i činjenja dostupnim tako umnoženih primeraka na internetu“ (Popović, 2013: 3). Osim u određenim slučajevima, isto kao za „klasično“ autorsko delo, tako je i za digitalizovano delo neophodna saglasnost autora za bilo kakvo umnožavanje i objavljivanje dela, što znači da autor uživa punu zaštitu, nezavisno od toga u kojoj se formi njegovo delo nalazi.

Projekat digitalizacije knjiga doneo je i pozitivne i negativne posledice. S jedne strane, digitalizacija književnih dela omogućila je njihovu rasprostranjenost, što podrazumeva da jedno delo putem interneta može da postane dostupno ljudima širom cele planete u samo nekoliko sekundi. Međutim, s druge strane, digitalizacija je donela velike teškoće u zaštiti prava autora koji se protive digitalizovanju svojih dela i njegovoj diseminaciji putem internet mreže. Možemo navesti jedan primer koji na najbolji način ilustruje navedenu problematiku, a odnosi se na projekat digitalizacije najvećeg internet pretraživača – *Google-a*.

Internet pretraživač *Google* je osmislio servis *Google Books*, koji je zasnovan na masovnoj digitalizaciji knjiga koje su dostupne određenom broju javnih biblioteka ili koje su izdali izdavači koji su se saglasili sa ovim projektom. Ovaj projekat je izazvao velika protivljenja autora i podnošenje tužbe protiv *Google-a*, iz razloga što je digitalizacija ovih dela, pored same promene forme, podrazumevala i saopštavanje odlomaka iz tih digitalizovanih knjiga putem interneta, kako bi ključne reči iz dela mogle biti predmet internet pretrage. *Google* je obrazlagao svoj projekat time da će ovakve forme knjiga omogućiti korisnicima iz urbanih i ruralnih sredina da

⁹ Međutim, sam zakon su kritikovale Evropska komisija i Sjedinjene Američke Države zbog nekih odredbi, kao npr. ukidanja „muzičkog dinara“ za zanatske radnje. „Suprotno široko rasprostranjenom uverenju da je država na ovaj način ukinula još jedan nepravedan državni namet koji je gušio srpsku privredu, istina je da su zapravo suspendovana privatna prava jedne društvene grupe – autora i nosilaca autorskog i srodnih prava, u korist druge društvene grupe – vlasnika zanatskih radnji“ (Marić, 2013), preuzeto sa www.madmarx.rs

imaju jednak pristup znanju, i da takve knjige neće moći da se nađu u svojini korisnika bez prethodnog davanja saglasnosti njihovih autora. Takođe se naglašavala pogodnost koja se ovim projektom pruža autorima književnih dela, odnosno, da im digitalizacija omogućava da dosegnu daleko veće tržište, pogotovo ukoliko je tiraž njihovih knjiga rasprodat. Upravo ovi argumenti doveli su do odbacivanja tužbe protiv kompanije *Google*, u kojoj je navedeno da se ta kompanija služila sistemom „fer upotrebe“, koja u američkom pravu predstavlja neku vrstu zakonskih ograničenja autorskih prava zarad neprofitnih obrazovnih ciljeva (Popović, 2013: 6).

Sa druge strane, u jednoj visokorazvijenoj evropskoj zemlji i zemlji sa najvišim standardom u Evropi – Norveškoj, autori i izdavači književnih dela postigli su saglasnost sa vladom te države o objavljivanju digitalizovanih knjiga na internetu i o njihovom korišćenju bez ikakvih nadoknada od korisnika.¹⁰ Može se reći da je ovo jedan od najpozitivnijih primera odnosa autora i zaštite njihovih dela. Za svaku digitalizovanu stranicu, bez obzira na to o kojoj knjizi je reč, Nacionalna biblioteka Norveške bi isplaćivala naknadu određenoj organizaciji koja bi nakon toga taj iznos raspoređivala autorima i izdavačima. Autor koji se ne bi saglasio sa tim da se njegova knjiga nađe na internetu, mogao bi jednostavno zatražiti njeno uklanjanje. Digitalizovani primerki knjiga neće moći da budu „skinuti“, već će korisnicima (isključivo Norvežanima, odnosno onima koji pristupaju internetu sa područja Norveške), biti dozvoljeno samo čitanje putem određenog internet sajta, čime bi se na neki način onemogućilo sticanje svojine nad tim primerkom. Ovaj presedan da se *onlajn* nude knjige koje još uvek uživaju autorskopravnu zaštitu, omogućen je između ostalog i time što u Norveškoj, u poređenju sa drugim mnogoljudnijim državama u svetu, ima relativno mali broj vlasnika autorskih prava, dok bi u većini država morao prvo da bude postignut sporazum sa svima onima koji uživaju autorska prava, a tek onda bi moglo da se pristupi digitalizaciji tog dela. Iz prakse je poznato da je do uživaoca autorskog prava često vrlo teško doći, naročito ako su „titulari autorskih prava“¹¹ nedostupni. Upravo ovo predstavlja jedan od najvećih problema u oblasti autorskih prava u Sjedinjenim Američkim Državama, a koji je Evropska unija uspešno podvela pod svoju legislaturu.

Evropska unija je svojom direktivom 2012/28/EU iz 2012. godine propisala uslove pod kojima je dozvoljeno umnožiti i učiniti javnosti dostupnim digitalizovane primerke dela nedostupnih titulara autorskih prava. Direktivom se dela nedostupnih titulara prava („dela siročad“) definišu kao autorska dela i fonogrami i predmet su subjektivnog autorskog ili srodnog prava, a njihov titular, odnosno, nijedan od titulara nije identifikovan, ili u slučajevima kada je jedan ili više titulara identifikovano, nijedan od njih nije lociran uprkos temeljnoj pretrazi (Popović, 2013: 9). Ovom direktivom je uspostavljena uzajamnost priznanja ovakvih dela, što bi značilo da ukoliko se jedno takvo delo smatra delom nedostupnog titulara prava, ono će takav status imati i u svim

¹⁰ Izvor: http://www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=272&yyyy=2014&mm=01&dd=21&nav_id=802515

¹¹ Pojam „titular autorskih prava“ je pravni termin koji se odnosi na nosioca autorskog prava, a to može biti sam autor, ali i njegov izdavač, naslednik autora ili bilo koje drugo lice na koje je izvršen prenos prava.

ostalim državama koje su članice EU. Implementacijom ove direktive, države članice se obavezuju da nacionalnim pravom urede ograničenja pravnih ovlašćenja, kako bi ovlašćena lica koristila ova dela u skladu sa javnim interesom. Međutim, ovom direktivom se dopušta mogućnost da takav status ovih dela može biti promenjen u svakom trenutku ukoliko titular bude naknadno identifikovan ili lociran i koji tim trenutkom stiče pravo na pravičnu naknadu za korišćenje svoga dela.

Što se onlajn sveta tiče, zbog ubrzanog razvoja tehnologije jako je teško autorima pružiti adekvatnu zaštitu. Brzi razvoj moderne tehnologije u oblasti autorskih prava predstavlja mač sa dve oštrice. Dok bi pozitivna strana bila mogućnost neuporedivo većeg dometa dela u neuporedivo manjem vremenskom periodu, negativna bi predstavljala to isto, ali uz izostanak ovlašćenja nosioca autorskog prava na delu. Ovakvim i sličnim pitanjima bavi se jedna nova pravna oblast, koja se popularno naziva *digitalno pravo*. Ovo pravo u sebi sadrži prava i obaveze korisnika prilikom pristupa autorskim delima, a pre svega, prilikom kopiranja digitalnih sadržaja. Jedno od mogućih rešenja ovog, a i svih drugih problema vezanih za povredu drugih prava na internetu, bilo bi kroz osmišljavanje jedinstvenog organizacionog sistema upravljanja internetom, ili kako bismo se laički izrazili, imenovanje „*vlasnika interneta*“ koji bi uspostavio unificiranu i totalnu kontrolu nad internetom. Nasuprot tome, internet funkcioniše bez jedinstvenog filtriranja informacija. Ovo je posledica toga što internet nije vezan isključivo za jednu državu, tako da ne podleže mnogim zakonskim regulativama (Krejš, 2010: 321).

Jedna od najpoznatijih vrsta zaštite autorskih dela na internetu jeste Menadžment digitalnih prava (*Digital Rights Management – DRM*), koji predstavlja skup tehnologija kojom izdavači i drugi vlasnici autorskih prava kontrolišu i ograničavaju pristup korisnika interneta digitalnim dokumentima i sprečavaju njihovo kopiranje i pretvaranje u druge formate. Vezano za domen knjige u elektronskom obliku (*E-Book server*), ova tehnologija bi regulisala legalna pitanja knjiga posle prodaje, ograničavala njihovo korišćenje, ali i sprečavala njihovo pozajmljivanje, kopiranje ili štampanje (Spasić, 2011: 185–190). Na osnovu ove vrste zaštite, izdavač ili prodavac knjige u ovoj formi (npr. *Amazon* ili *Barnes and Noble*), mogao bi svakim uspostavljanjem bežične internet konekcije sa medijumom elektronske knjige, automatski da evidentira svako otvaranje knjige, broj pročitanih stranica, vreme koje je provedeno u čitanju, pa čak i podvučene rečenice ili pasuse. Može se zaključiti da se ovim oblikom kontrole zadire u privatnost korisnika, kao i to da se onemogućuje iskorišćavanje pribavljenog dela u punom obimu, zbog čega se postavlja i pitanje opravdanosti ovakvog sistema.

6. Prevencija sukoba oko autorskog prava i izuzeci od autorskopravne zaštite

Praksa pokazuje da autor književnog ili drugog autorskog dela često nije u potpunosti zaštićen postojećim zakonskim odredbama. Može se desiti da neko lice osporava pravo na neko delo, tvrdeći da je upravo ono autor tog dela. Da bi se ova-

kve situacije predupredile, a na osnovu pravila *prior tempore, potior iure*,¹² vrši se evidentiranje i deponovanje autorskih dela.¹³ Na taj način se obezbeđuje dokaz o činjenicama koje mogu biti relevantne u eventualnom sudskom postupku pri utvrđivanju autora.

Autori književnih i drugih dela, odnosno nosioci autorskog prava, najčešće nisu u mogućnosti da sami ostvaruju pojedine oblike ekonomske eksploatacije svojih dela, odnosno ne mogu da vrše imovinska ovlašćenja nad svojim delima. Iz tog razloga, u Srbiji je nastao trend osnivanja kolektivnih organizacija za ostvarivanje ovih prava, koje svojim članovima pružaju administrativnu i stručnu pravnu pomoć, kao i ubiranje i raspodelu njihovih naknada. Jedna od takvih organizacija je *Autorska agencija za Srbiju* (JAA) koja postoji već 60 godina.¹⁴

Ono što je važno istaći jeste da pravo koje autor ima na svoje delo nije neograničeno, kako obimom korišćenja određenih prava, tako i njihovim trajanjem. Zakon predviđa određene izuzetke, a neki od njih mogu imati značaja u obrazovnim ustanovama, pre svega univerzitetima. Ti izuzeci mogu se uočiti u Zakonu o autorskom i srodnim pravima:

- Dozvoljeno je bez dozvole autora i bez plaćanja autorske naknade za nekomercijalne svrhe nastave javno izvođenje ili predstavljanje objavljenih dela u obliku neposrednog poučavanja na nastavi; javno izvođenje ili predstavljanje objavljenih dela na školskim priredbama, pod uslovom da interpretatori ne prime naknadu za svoje izvođenje i da se ne naplaćuju ulaznice; javno saopštavanje emitovanih školskih emisija putem tehničkih uređaja unutar obrazovne ustanove. (Član 44)

- Dozvoljeno je bez dozvole autora i bez plaćanja autorske naknade umnožavanje dela od strane javnih biblioteka, obrazovnih ustanova, muzeja i arhiva, samo za sopstvene arhivske potrebe, ako se delo umnožava iz sopstvenog primerka i ako takvim umnožavanjem ove institucije nemaju nameru da ostvare neposrednu ili posrednu imovinsku korist. (Član 45)

- Dozvoljeno je fizičkom licu da bez dozvole autora i bez plaćanja autorske naknade umnožava primerke objavljenog dela za lične nekomercijalne potrebe. ... Umnoženi primerci dela ne smeju se stavljati u promet niti koristiti za bilo koji drugi oblik javnog saopštavanja dela. (Član 46).¹⁵

Pored ovih, postoji i vremenska ograničenost u trajanju pravne zaštite književnih i drugih autorskih prava. Dok su moralna prava autora isključivo vezana za ličnost autora, pa se ne mogu prenositi i ne zastarevaju, imovinska prava podležu vremenskom ograničenju. Imovinska prava, tj. prava koja se odnose na ekonomsko iskorišćavanje dela, kako u našem, tako i u velikom broju svetskih zakona, traju za života autora i sedamdeset godina nakon njegove smrti. Nakon ovog perioda, knji-

¹² Prvi u vremenu, jači u pravu (latinska izreka).

¹³ Prema statistici Zavoda za intelektualnu svojinu, ukupno 4.152 autorska dela su deponovana u periodu od 2000 do 2010. godine u Srbiji (Izvor: <http://zis.gov.rs/prava-is/autorsko-pravo/статистика.250.html>)

¹⁴ Izvor: <http://autorskaagencija.com/srp/tdoc/?conid=2>

¹⁵ Ovaj član dozvoljava i umnožavanje pisanih dela u obimu cele knjige ukoliko su primerci te knjige rasprodani najmanje dve godine.

ževno i drugo autorsko delo postaje javno dobro, te može slobodno da se koristi uz obavezu poštovanja autorskog dela i ugleda autora. To znači da su gotovo sva dela iz domena klasične književnosti slobodna za sve oblike iskorišćavanja bez ikakvih obaveza davanja naknade za to. Ukoliko bismo za prvi mesec 2014. godine izvršili pregled 100 najviše „skidanih“ (preuzimanih) knjiga u elektronskom obliku sa najstarije digitalne biblioteke *Projekat Gutenberg*, lista prvih 10 bi izgledala ovako:

1. *Avanture Haklberi Fina* – Mark Tven
2. *Gordost i predrasuda* – Džejn Ostin
3. *Avanture Šerloka Holmsa* – Artur Konan Dojl
4. *Alisa u zemlji čuda* – Luis Kerol
5. *Beovulf*
6. *Bajke braće Grim* – Jakob i Viljem Grim
7. *Jadnici* – Viktor Igo
8. *Metarmofoza* – Franc Kafka
9. *Avanture Toma Sojera* – Mark Tven
10. *Kamasutra* – Vatsijana.¹⁶

Svih deset gore navedenih dela nalazi se izvan prava autorskopravne zaštite, pošto je od smrti autora preteklo više od sedamdeset godina, te se u njima može slobodno, bez ikakve naknade, uživati. Ovde se po ko zna koji put može postaviti pitanje o prirodi autorskog prava: da li autorska prava, štiteći autora i njegovo delo, u isto vreme sprečavaju dostupnost tih dela? Upravo zbog toga je obim zaštite ovih prava veoma osetljiva tema, gde zakonodavac uvek mora da balansira na tankoj liniji između ove dve opcije. Takođe, zaštita autora i njegovog dela mora da prati razvoj ljudskog društva, pre svega razvoj tehnologije koja sa sobom donosi nove oblike diseminacije autorskih dela i da se prilagođava i menja u skladu sa svim promenama u društvu.

7. Zaključak

Pitanju zaštite književnih i drugih dela, koje se podvodi pod pitanjem zaštite intelektualne svojine, nikada se nije pridavalo toliko značaja i pažnje kao u našem savremenom dobu, jer je sasvim prirodno da stvaraoci književnih i umetničkih dela želele da zaštite proizvode sopstvenog intelekta i kreativnosti, pogotovu danas kada informacije postaju lako dostupne u svim delovima naše planete. Iz tog razloga zakonski propisi koji štite autore i njihova dela treba da autorima obezbede potpunu sigurnost u moralnom i ekonomskom smislu i omoguće im da uživaju u proizvodima svoje kreativnosti. Jasno je da je kreativnost važna za svako društvo, te je podsticanje „intelektualne kreativnosti jedan je od osnovnih uslova svakog društvenog, ekonomskog i kulturnog razvoja“ (Dabrovik Antanasovska, 2012: 14). To se podsticanje, međutim, danas ne može ostvariti bez pravne zaštite autora, odnosno pošto-

¹⁶ Izvor: <http://www.gutenberg.org/browse/scores/top#books-last30>

vanja njihovog autorskog prava. Sa autorove tačke gledišta, takva pravna zaštita ima smisla samo ako mu pomaže da ima koristi od svojih dela (ovde se ne misli samo na materijalnu korist, već i na moralnu i intelektualnu satisfakciju), što se, svakako, ne može ostvariti ukoliko se ta dela ne publikuju i ne učine dostupnim širokoj publici. Iz tog razloga zakonski propisi bi trebalo, s jedne strane, da štite autora, ali u isto vreme da omoguće i dostupnost njegovog dela celom društvu, da bi se takvo društvo podsticalo na dalji napredak i razvoj. Na kraju, treba istaći da se detaljnom analizom pravnog diskursa koji se odnosi na datu problematiku mogu osvetliti neki njeni novi aspekti i time ukazati na pravce rešavanja prividnog sukoba između autora književnog dela i njegove čitalačke publike.

Literatura

- Besarović, V. (2005). *Intelektualna svojina*. Beograd: Pravni fakultet u Beogradu.
- Dabrovik Antanasovska, J. et al. (2012). *Copyright and Related Rights*. Collection of Papers Published within the Tempus Project 144582. Skopje: SS. Cyril and Methodius University, Iustinianus Primus law faculty.
- Ganc, Dž. i Dž. Ročers. (2007). *Pirati digitalnog doba*. Beograd: Klio.
- Krejš, R. (2010). *Onlajn novinarstvo*. Beograd: Klio.
- Marković, S. (2000). *Pravo intelektualne svojine*. Beograd: Službeni glasnik.
- Stojanović, B. (2008). *Priručnik za autorsko i srodna prava*. Beograd: Službeni glasnik.
- Popović, D. (2013). Digitalizacija autorskih dela i pristup delima nedostupnih titulara autorskog prava. *Pravo i privreda*, br. 4 □ 6, 726 □ 743
- Spasić, V. (2011). *Autorska dela u digitalnom okruženju*. Niš: Pravni fakultet u Nišu, Sven.
- Schiffrin, D. et al. (2003). *The handbook of discourse analysis*. Wiley-Blackwell.

Prilozi sa interneta

- Marić, V. (2013). Zaštita intelektualne svojine u Srbiji. *Centar za istraživanje kreativne ekonomije*. Dostupno na www.madmarx.rs [2014, April 2]
- <http://zis.gov.rs/prava-is/autorsko-pravo/najcesca-pitanja.37.html>
- http://wa.amu.edu.pl/plm_old/2003/abs_kwarcinski.htm
- http://www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=272&yyyy=2014&mm=01&dd=21&n_av_id=802515
- <http://zis.gov.rs/prava-is/autorsko-pravo/статистика.250.html>
- <http://www.gutenberg.org/browse/scores/top#books-last30>
- http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_autorskom_i_srodnim_pravima.html
- <http://www.arsetnorma.com/documents/Konvencija-Stokholm.pdf>
- <http://autorskaagencija.com/srp/tdoc/?conid=2>



Andrej Blagojević

LEGAL DISCOURSE ON THE PROTECTION OF LITERARY WORKS

Summary

The paper deals with legal discourse, precisely, it presents legal regulations in the sphere of intellectual property protection, that is, in the protection of producers of literary and other authorial works. It intends to show the complexity of the authorial law which exhibits a double role: on one hand, it has to protect authors and their literary works from being misused and plagiarized, but on the other, it has to allow these works to become available for wide readership by means of publishing or similar ways of dissemination. In the first part of the paper the notions of the author's work and authors' rights have been defined, and a brief history of the latter has been presented. Then a special attention has been given to the protection of authors' rights in the modern, digital era, with the emphasis on the legal prevention of copyright conflict. Finally, the paper presents some examples of exemption from copyright protection, especially important for educational institutions, such as universities, which indicates a certain degree of flexibility in expending authors' rights nowadays.

adibлагоjevic@gmail.com